

4. Ismeretlen 19. századi magyar festő: *Eötvös József portréja*, év nélkül (19. század)

Olaj, vászon, 93 × 70 cm

Jelzés nélkül

Eötvös József Collegium, Igazgatóság

Található egy festmény az igazgatói szobában, amelynek mítosza és sorsa magába sűríti a Collegium elmúlt évszázadának történetét. A kép legendája beleszövődik egy több mint százéves narratívába, egybeforrva a névvel, az alkotóval, az épülettel és a történelemmel. Mert ha a régi mondás, miszerint *habent sua fata libelli*, igaz, a képekről ugyanez elmondható. Kiváltképp itt, erről az egyről.

Bartoniék Géza az Eötvös Collegium Volt Tagjai Szövetségének 1922-es évkönyvében⁴² beszámol egy festményről, amelyet még 1917-ben vásárolt meg a Collegium részére. A kalandos történet szerint Dr. Janzsó Tihamér premontrai kanonok, a Collegium egykori tagja ajánlott az igazgató figyelmébe egy Keleti Gusztáv által festett Eötvös József-arcképet, amely egy fővárosi fogorvos tulajdonában volt. Bartoniék báró Eötvös Loránd kurátor társaságában megtekintette a képet, aki ráismert atyjára, de ő Székely Bertalan festményének gondolta. Az ügy tisztázása végett Schulek Frigyeshez fordultak, aki emlékezett, hogy 1871-ben, amikor a Mintarajziskola még a Rombach utcában volt, Keleti Gusztáv egy Eötvös-portrén dolgozott, amelyet „vitatkozva” együtt festett Székely Bertalannal. Bartoniék Géza a Burány Gergely preláthus által rendelkezésére bocsátott pénzből megvásárolta a festményt, amelynek helyreállítását Beer J. Konstantin királyi tanácsos, a Szépművészeti Múzeum restaurátora végezte el. Bartoniék hozzátette, hogy a restaurátornak „Székely Bertalan közléseiből tudomása volt róla”, és elsőrendű műnek tartja. Eddig tart az egykori igazgató által közölt történet, és a képet a Collegiumban ettől fogva Székely Bertalan műveként említették későbbi iratokban is.⁴³ A legfontosabb kérdés ezzel kapcsolatban, hogy a kép valóban lehetett-e Székely Bertalan által készített munka? Székely Bertalan még Münchenben festette meg 1861-ben *Dobozy* című képét, amellyel hatalmas sikert aratott, és amelyet Eötvös József kezdeményezésére a magyar állam vásárolt meg 1500 forintért. A sikert követően báró Eötvös József és Kemény Zsigmond hazahívta Székelyt – munka és megrendelések ígéretével.⁴⁴ Az ígéretek azonban nem váltak valóra, Székely Bertalan későbbi visszaemlékezésében csalódottan számolt be arról, hogy sem történelmi képre, de tájképre vagy portréra sincs igazán megrendelése. Csalódott a Mintarajziskolában is, ahol a „bér nyomorúságos és nem adnak műtermet sem”.⁴⁵ Hogy megélhetését

⁴² B[ARTONIEK] G[éza]: Báró Eötvös József arcképének története. *Szövetségi Évkönyv* I. évf. 1922, 62 (Budapest, Az Eötvös Kollégium Volt Tagjainak Szövetsége).

⁴³ Például Szabó Miklós Pekár Dezsőnek (aki Eötvös Lorándról készült könyvet írni, és ebben kért segítséget az akkori igazgatótól) írt válaszlevelében emlékezik meg arról, hogy a Collegium tulajdonában „van egy igen értékes és szép Eötvös József-portrait, amely Székely Bertalan műve” EJC MDL 39/1.a/10.

⁴⁴ *Székely Bertalan műveinek kollektív kiállítása és nemzetközi grafikai kiállítás*. Kiállítási katalógus. Budapest, Nemzeti Szalon, 1900, 11.

⁴⁵ A német nyelvű szöveget Szőke Annamária fordításában Szívós Erika idézi. Szívós Erika: *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2009, 76–77.

valamilyen formában biztosítsák, pártfogói látták el megrendelésekkel: Eötvös József, Rosty Pál, Heckenast Gusztáv, Fuchs Rudolf rendeltek tőle arcképeket magukról és családtagjaikról.⁴⁶ A ma ismert Székely Bertalan által festett Eötvös-portrék közt azonban nem szerepel egy sem, amely magánmegrendelésre készült volna, vagy esetleg bármikor dokumentáltan a Collegium tulajdonában állt. Az 1999-ben rendezett Székely Bertalan-kiállítás katalógusa öt ismert Eötvös-portróját közli a festőnek: ezek közül az Akadémia (1871) és az Országos Pedagógiai Intézet (1867–1871) tulajdonát képező festmények holléte ismert. Az egykor a balatonfüredi Szeretetház (1871), a Képzőművészeti Főiskola és a Nemzeti Múzeum (1871) számára készült alkotások mind lappangnak.⁴⁷ Az ügy tisztázását az sem könnyíti meg, hogy a kutatások szerint Székely Bertalan magánmegrendelésekre készült műveit szinte soha és ritka kivételektől eltekintve közmegebízásokra készített arcképeit sem szignálta.⁴⁸ Így az attribúció leginkább másodlagos források segítségével volna alátámasztható, de Beer J. Konstantin Bartoniek Géza által közölt „szakvéleményén” kívül nincs meggyőző adatunk, hogy a képet valóban Székely Bertalan festette volna. Sajnos jó minőségű, megbízható forrásnak tekinthető reprodukció sem maradt fenn a képről,⁴⁹ amely alapján lehetséges volna összevetni más, ismeretlen festők munkájának tulajdonított Eötvös-portrékkal. Ami biztos, hogy a kép a két világháború között a Collegiumban reprezentatív helyet foglalt el.

A Collegium levéltára 1944. május 8-i dátummal őrzi az Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatójának elismervényét, amely szerint a Múzeum a „légiveszély előli menekítés végett” átvette a Collegium tulajdonában levő Székely Bertalan által festett Eötvös-portrét. „A képet” – írja a forrás – felölősség vállalása nélkül, a Magyar Történeti Képcsarnok menekített képei-

⁴⁶ *Tárgymutató Székely Bertalan emlékkiállításához*. Kiállítási katalógus. Budapest, Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, 1911, 5.

⁴⁷ *Székely Bertalan (1835–1910) kiállítás*. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1999, 151.

⁴⁸ *Székely Bertalan elfeledett portréi a Magyar Tudományos Akadémián és a Kisfaludy Társaság Arcképcsarnokában. Kiállítás a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményében*. Rendezte: BICSKEI Éva, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet, 2005, 5.

⁴⁹ A közölt, korabeli fotó alapján legközelebbi párhuzam az Országos Pedagógiai Intézet tulajdonában álló Eötvös-arcképpel és egy Gyárfás Jenő által szignált félalakos portréval (MNM ltsz. 1645), amely 2003 óta letétként az ELTE tulajdonában áll.

vel együtt őrizzük.⁵⁰ Vagyis Szabó Miklós⁵¹ a második világháború alatt a Nemzeti Múzeumba mentette a képet. Az 1934-es törvénykezés révén ugyanis a Nemzeti Múzeum intézménye szövevényes intézményhálót képezett, amelynek központi szerve a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa volt, és ez alatt egyesült a Széchényi Könyvtár, az Országos Levéltár, a Természettudományi Múzeum, a Magyar Történeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum (amely korábban az Országos Képtár és a Magyar Nemzeti Múzeum egyes gyűjteményeinek egyesítéséből jött létre) és a Közgyűjtemények Országos Felügyelősége számtalan fiókintézménnyel.⁵² A második világháború alatt 75 bombatalálat érte a Múzeumot, és a földszinti nagy raktár, benne a múzeum törzsanyagának jelentős része és számtalan ide menekített magántulajdon, porig égett.⁵³ Hogy mi tűnt el a világháborús menekítések és mi semmisült meg a támadások során – máig nem tisztázott véglegesen.

Ha a kép egyszerűen a háborús zavarok között egyszerűen elveszett volna, a dolgozat ezzel érne véget: ki tudja, mi történt, talán megsemmisült, talán lappang. A Magyar Nemzeti Múzeum Adattára azonban érdekes iratot őrzött meg 1947. május 27-ről, csaknem napra pontosan három évvel azután, hogy Szabó Miklós a Múzeumnak átadta a képet. A címzett a Magyar Nemzeti Múzeum Elnöksége, és a rövid üzenet ennyi: „Értesítem az Elnökséget, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum részére korabeli Eötvös-képet vásároltam, amelyet megőrzésre az Eötvös Kollégiumnak adtam át.”⁵⁴ A Collegium levéltára és leltárkönyvei nem szólnak az Eötvös-kép állományba vételéről. Amit tényként tudunk, hogy a vásárlás mögött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium áll – de emellett még mindig tisztázatlan az a kérdés, hogy ez a kép vajon megegyezhetett-e a szignálatlan, korábban Székely Bertalanak tulajdonított festménnyel. Feltehetően még Keresztury Dezső mint kultuszminiszter kezdeményezhette a „vásárlást”, és az ő utasítására kerülhetett vissza a Collegiumba. A második világháború utáni zűrzavaros időszakból ismerünk olyan eseteket, hogy az elviekben őrzött helyekről az ostrom ideje alatt eltulajdonított műtárgyakat hangsúlyozottan magánszemélyek, műgyűjtők – tehát egykori tulajdonosok – vásárolták vissza. De olyan eset, hogy

⁵⁰ EJC MDL 39/1.a/9.3.

⁵¹ A Collegium harmadik igazgatója, Gombocz halála után, 1935-ben vette át az intézmény vezetését, és a második világháború végéig töltötte be ezt a posztot.

⁵² FEJŐS Imre – KOREK József: *A Magyar Nemzeti Múzeum története*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1982, 29.

⁵³ FEJŐS–KOREK 1982, 32.

⁵⁴ Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattára 377/1947.

intézmény vásároljon visszaműtárgyat, nem valószínű, hogy megesett volna, bár kizárni azért nem lehet.

Az Eötvös Collegiumot 1950-ben megszüntették, diákszállóvá alakították, így műtárgyainak jelentős része a Ménesi úti épületbe költöző Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének kezelésébe vándorolt. Bár 1957-ig nem szokás „Collegiumról” beszélni, hogy mégis élt még a régi intézet szelleme, és hogy fontos volt a nagy elődök tisztelete továbbra is, bizonyítja a „bent lakó hallgatók nevében” eljuttatott kérés az ELTE rektorához 1955-ben. Herczeg István diákbizottsági titkár és Gyimes Pál igazgató a rektor segítségét kéri, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Eötvös-könyvtárának birtokában levő Eötvös-mellszobrot és Eötvös Józsefet ábrázoló festményt visszaszerezzék a jogos tulajdonos, vagyis a Kollégium számára.⁵⁵ A kérés ekkor még visszhangtalanul marad, bár minden valószínűség szerint összefügg az 1955-ös eseményekkel, amikor a diákokthoz lakói a március 15-i ünnepségen hivatalosan is felveszik az Eötvös József Kollégium nevet az ELTE rektorának engedélyével.⁵⁶ Tizennégy évvel később, 1969-ben Tóth Gábor akkori kollégiumigazgató már több szerencsével fordult az egykori Eötvös-collegista, Sötér Istvánhoz,⁵⁷ aki akkoriban vette át az Akadémia Irodalomtudományi Intézetének vezetését. A műtárgyak visszaszolgáltatására vonatkozó kérés 1969. május 31-re datálható. A köszönetnyilvánítás⁵⁸ keltezése alapján megállapítható, hogy három napon belül már újra a Kollégium birtokában volt az Eötvös-portré. Tóth Gábor, úgy tűnik, mit sem tudott a kép második világháború alatti hányattásairól, levelei alapján nyilvánvaló, hogy ő Bartoniek Géza beszámolója révén ismerte a mű történetét, és mivel egy Eötvös-portré még a Collegium bezárása előtt visszakerült az épületbe, fel sem merült benne, hogy ez nem az eredeti, 1917 óta a Collegiumban levő kép volna. Tóth Gábor számára a kép története folytonos volt, és ami még

⁵⁵ EJC MDL 134/4/55.

⁵⁶ Tóth Gábor: Az Eötvös Kollégium 1957–1984. In: NAGY József Zsigmond – SZIJÁRTÓ István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium életéből*. Budapest, Eötvös József Kollégium, 1989, 136.

⁵⁷ Tóth Gábor levele Sötér Istvánhoz: „Kedves Igazgató Elvtárs! Kollégiumunk rendszeresen gyűjti a régi Eötvös József Kollégium emlékanyagát. Ezért újból nagy kéréssel fordulunk az Intézethez. És személy szerint az Igazgató Elvtárshoz. 1917-ben a Kollégium megvásárolta a Keleti Gusztáv és Székely Bertalan által közösen festett Eötvös József képet. Ez a kép a régi Kollégium feloszlásakor a Magyar Tudományos Akadémia megőrzésébe került és jelenleg az Intézetben van. Kérem Igazgató elvtársat, hogy a képet könyvjóváírással a Kollégiumnak átadni szíveskedjék. Átadás után Eötvös arcképét restaurálni kívánjuk. Budapest, 1969. máj. 31.” EJC MDL 134/261/1969.

⁵⁸ EJC MDL 134/260/1970.

fontosabb: megtestesítette a régi Collegium egy tovább élő kis darabját, ezért visszaszerzésére nagy hangsúlyt fektetett.

A portré utolsó „elmozdítása” 1983-ban történt, amikor a Szépművészeti Múzeum tudományos titkára, az egykori Eötvös-collegista Szabó Miklós⁵⁹ révén a múzeum főrestaurátora, Deák Klára elvégezte rajta a szükséges javításokat. A kép alkotójának neve, keletkezésének körülményei és eredetisége tehát máig tisztázatlan. A mű Collegiumba kerülése utáni történetét sok esetben a véletlen alakította. S bár a végső konklúziókat levonva úgy tűnik, csak legenda, hogy a képet Székely Bertalan festette, a kép a Collegium egy fontos kincse volt, és tisztelet övezte. Sajnálatos, hogy a mű kalandos történetének e részleges megismerése nem adott egyértelmű válaszokat, és a legfontosabb kérdést továbbra is nyitva hagyta: vajon ki festette a portrét?

Bognár Zsófia – Somogyvári Virág

⁵⁹ Nem azonos a régi Collegium hasonló nevű egykori igazgatójával. Szabó Miklós a már újjászervezett Eötvös Kollégiumban végezte tanulmányait, majd három évig a Nemzeti Múzeum régészeti osztályán, ezt követően, 1966-tól a Szépművészeti Múzeum antik osztályán dolgozott, 1987-ig a múzeum főigazgató-helyettese is volt. 1993 és 1999 között az ELTE rektoraként működött, a Régészettudományi Intézet professzora, az MTA tagja.